

*Vincenc Rajšp*

## ORIS PROTESTANTIZMA NA GORIŠKEM V 19. STOLETJU DO PRVE SVETOVNE VOJNE<sup>1</sup>

Protestantizem se je na Goriškem po dvesto letih ponovno pojavil in uveljavil v prvi polovici 19. stoletja in v tej obliki obstajal in deloval do prve svetovne vojne. V času reformacije v 16. stoletju so bili glavni izpovedovalci Luthrove smeri reformacije plemiči, ki so vabili evangeličansko usmerjene pridigarje in omogočali oznanjevanje nove vere tudi podložnikom. Plemiči, naklonjeni novi veri, so bili tesno povezani predvsem z deželama Kranjsko in Koroško. Med vabljenimi pridigarji je bil Primož Trubar. Vendar protestantizem na Goriškem ni imel podpore deželnih oblasti, deželnih stanov kot v drugih treh notranjeavstrijskih deželah, Kranjski, Koroški in Štajerski, zaradi česar je skupnemu deželnemu knezu uspelo na Goriškem najprej uresničiti pravno podlago avgsburškega verskega miru iz leta 1555, pravico vladarja o določanju vere na svojem področju, kasneje formulirano kot »*cuius regio eius religio*« ter »*ius emigrandi*«.

Izpovedovalci protestantske vere in organizacijski nosilci v obdobju devetnajstega stoletja do prve svetovne vojne pa so bili predvsem industrialci. Družbene razmere so se v primerjavi s šestnajstim stoletjem bistveno spremenile. Protestantizem je tudi tokrat prihajal iz nemških protestantskih dežel, vendar ni vzpostavil jezikovne povezave z večinskim prebivalstvom. V 16. stoletju je glavni izpovedovalec in organizator, plemstvo, izhajalo iz slovenske jezikovne sredine in je slovenšči-

<sup>1</sup> Prof. dr. Branku Marušiču za 80. življenjski jubilej.

no tudi vsaj delno obvladalo, medtem ko so jo popolnoma obvladovali pridigarji. Tokrat niso znali slovensko ne organizatorji ne pridigarji, kar je nedvomno bistveno vplivalo na dejstvo, da je protestantizem tega obdobja ostal nemški. Če je reformacija v 16. stoletju pod vplivom zemljiških gospodov do neke mere pritegnila podložnike, zdaj ne zasledimo večjega vpliva na tovarniške delavce.

Protestantizem na Goriškem, tako kot v 16. stoletju tudi tokrat, ni bil izoliran in geografsko zamejen pojav. Bil je tesno povezan s celotnim verskim in političnim dogajanjem v Evropi in še posebej na nemškem govornem območju. Do leta 1866 je bil ta prostor še vedno tudi politično povezan kot »Nemška zveza«, ki je nasledila nekdanjo enotno državo Svetega rimskega cesarstva. Tako položaj katoličanov v nekdanjih konfesionalno enotnih protestantskih deželah kot protestantov v katoliških in še posebej habsburških deželah se je v tem obdobju bistveno spremenil, uveljavljanje pravic enih in drugih pa je ustvarjalo nove, šestnajstemu stoletju neznane situacije. V nemških deželah je tekел razvoj predvsem v smeri povezovanja z nemškim nacionalizmom, ki je Luthra razglašal za nacionalnega junaka (Lehmann 2012, 146), kar je ustvarjalo nova naspotja s katoličani, ki so sicer dosegali versko in politično enakopravnost v nekdanj čisto protestantskih deželah, medtem ko je v habsburških deželah protestantizem po tolerančnem patentu cesarja Jožefa II. 1781 prehodil pot do verske enakopravnosti v 19. stoletju (Schwarz 2017). Čeprav so se protestantje sklicevali na začetke v 16. stoletju in pojmovali svoje poslanstvo kot nadaljevanje tistega časa, so se razmere tokrat bistveno razlikovale. Na verskem področju sta se srečali dve konfesionalno izoblikovani in zamejeni cerkvi, česar v 16. stoletju še ni bilo, cerkvi pa sta bili tudi nacionalno vezani, česar v 16. stoletju prav tako ni bilo. Ravno na nacionalni ravni se je temu pridružilo še pojmovanje kulture, ki je zaradi tega bolj razdeljevala kot povezovala.

Vendar v slovenskem prostoru tudi tega modernega protestantizma ni mogoče v celoti enačiti. Med tistim na Štajerskem (Celje, Maribor, Ptuj) in tistim v Ljubljani ter tem na Gorškem so bile bistvene razlike prav z vidika mednacionalnih odnosov. Tudi goriški protestantje so se

čutili polnokrvne Nemce, vendar svojega poslanstva niso videli v obrambi in negovanju nemštva, kot je bilo to na Štajerskem.

Potem ko je nadvojvodu Ferdinandu, kasnejšemu cesarju Ferdinandu II., uspelo urediti verske zadeve v smislu državne pravne podlage »Cuius regio eius religio« »ius emigrandi« iz leta 1555, je protestantizem v notranjeavstrijskih deželah v prvih desetletjih 17. stoletja izginil iz javnosti. Na nekaterih področjih so protestanti ostali le kot »kriptoprotestanti«; med njimi so bili tudi slovenski protestanti v Zagoričah na Koroškem, ki so prišli ponovno v javnost po tolerančnem patentu leta 1781. V mestih pa so se protestanti ponovno naselili od drugod. V nekatera so prišli že v prvi polovici 18. stoletja, večina pa po tolerančnem patentu.

### Začetki v Trstu in Gorici

Med temi je bilo tudi mesto Trst. Ta je pričel doživljati razcvet v času cesarja Karla VI., ko ga je ta leta 1719 razglasil za svobodno pristanišče, s čimer je odprl nove možnosti za trgovino in prihod novih trgovcev. Zaradi želje po razmahu trgovine je dal mestu številne privilegije. Take razmere so med drugimi pritegnile tudi trgovce iz nemških protestantskih dežel in Švice ter drugih protestantskih dežel, saj jim je bila zagotovljena svoboda vesti. Kljub težavam so to tudi uspešno uveljavljali. Izpolnjena jim je bila zahteva po lastnem pokopališču, z nakupom zemljišča v predmestju St. Lazzaro leta 1753. Protestantski predikant Johann Andreas Hessel, ki je od leta 1772 deloval pri trgovcu Adamu Wagnerju kot hišni duhovnik, je k bogoslužju pritegnil tudi druge trgovce, ki so izvirali pretežno iz nemških dežel. Leta 1778 so nemški trgovci dosegli dovoljenje za evangeljsko bogoslužje in ustanovili protestantsko versko občino, izdelali statut in izvolili predsedstvo (*Vorstand*) ter nastavili predikanta. Leta 1817 je bil član predsedstva Johann Christoph Ritter. (*Erbauung* 1865, 9)<sup>2</sup>

- 2 Ob izgradnji in posvetitvi cerkve izdana publikacija *Die Erbauung und Einweihung der evangelischen Kirche zu Görz mit einem geschichtlichen Rückblick auf die Entstehung der Gemeinde* je poleg letnih poročil (*Jahresbericht*) cerkvene občine

Z dovoljenjem cesarja Jožefa II. in finančno podporo nemških protestantskih dežel so kupili cerkev Marije rožnenske (San Maria del Rosario), slovesna posvetitev (*Einweihung*) je bila 27. avgusta 1786. Organizirala se je tudi švicarska reformirana cerkev (H. C.), leta 1785 je kupila cerkev sv. Silvestra. Leta 1828 je bila ustanovljena še anglikanska verska skupnost. Evangeličanski pastor v letih 1779–1784 Ludwig Fischer, doma iz Reutlingena v deželi Württemberg, se je posebej posvetil tudi vojaščini (Patzelt 1999, 54). Po letu 1847 so pastori iz Trsta oskrbovali tudi evangeličane v Ljubljani in okolici. V Ljubljani je bilo bogoslužje dvakrat letno. Leta 1835 je tržaški pastor začel priprave za ustanovitev filiale v Gorici in na Reki. Občina v Ljubljani se je od tržaške ločila 1855, občina na Reki pa leta 1858. (Patzelt 1999, 83)

Leta 1863 je bil ustanovljen seniorat v Trstu, ki je obsegal evangeličanske verske občine v Trstu, Gorici, Mariboru, Puli in Benetkah do leta 1866, ko so te prešle pod Italijo.

Iz evangeličanske verske občine v Trstu je izšla evangeličanska verska občina v Gorici. Njen začetnik je bil Johann Christoph Ritter von Záhony (rojen 6. 5. 1872 v Frankfurtu na Majni, umrl 16. aprila 1838 v Trstu). Družina Ritter je do srede 18. stoletja opravljala predikantsko službo v Frankfurtu na Majni. Johann Christoph Ritter (1782–1838), pravnuk zadnjega pridigarja iz te rodbine, se je kot trgovec priselil v Trst, kjer je obogatel v času Napoleonovih vojn, ko je kljub kontinentalni zopori dobavljal soliter, potreben za proizvodnjo streliva, in ga prodajal avstrijski vladi. Leta 1829 mu je cesar podelil plemiški naslov »von Záhony« po posestvu na Ogrskem. Ritter je v evangeličanski občini v Trstu aktivno deloval kot sopredsednik (*Mitvorsteher*). Potem ko je leta 1819 kupil tovarno sladkorja v Gorici, je tja prenesel tudi težišče delovanja na verskem področju. Tovarno je širil, k vodenju pa je vabil protestante iz nemških pokrajin. Za njihovo versko oskrbo je skrbel tako, da je priložnostno vabil pastore iz Trsta v Gorico (Patzelt 1999, 230) in to predikante obeh smeri, augsburške (A. C.) in švicarske (H. C.). (*Erbauung* 1865, 11)

zdej eden najizčrpnjših in najnatančnejših virov o protestantizmu in protestantih tega obdobja na Goriškem.

Očetovo delo sta uspešno nadaljevala sinova Heinrich in Julius Hektor von Ritter Záhony tako na gospodarskem kot tudi verskem področju. Gospodarsko sta upravljala papirnico v Podgori pri Gorici, mlin, delavnico za baker in predilnico v Stražcah (Straßig, danes v mestu Gorica), kjer je bilo zaposlenih preko 2.700 delavcev in delavk, vodilne položaje pa so imeli protestantje iz Nemčije. Tako kot oče je tudi Hektor užival velik ugled pri cesarju Francu Jožefu I., ki ga je leta 1855 povzdignil v viteški stan in leta 1869 v avstrijski baronski stan (*Freiherrenstand*), bil je član gosposke zbornice na Dunaju, deželnozborski poslanec v Gorici ter predsednik Goriške trgovske in obrtne zbornice. Po očetu je prevzel tudi osrednjo vlogo pri organiziranju evangeličanske cerkve. (Patzelt 1999, 231)

Pod vodstvom družine Ritter so si protestantje v Gorici prizadevali za ustanovitev filiale, ki bi jim omogočala nastavitev lastnega pridigarja. 29. marca 1854 je 40 evangeličanov, z ženami in otroci jih je bilo skupaj 90, pri namestništvu v Trstu vložilo prošnjo za ustanovitev podružnične cerkvene skupnosti A. C. v Trstu. Prošnja je bila zavrnjena 8. junija z obrazložitvijo, da za ustanovitev filiale ni potrebne zakonske podlage, da verouk in delitev zakramenta lahko opravljajo predikanti iz Trsta, medtem ko je opravljanje uradnih opravil (*Amtshandlungen*) prepovedano. Oktobra leta 1854 so se obrnili na ministrstvo za bogočastje in uk (*Ministerium für Cultus und Unterricht*) na Dunaju. V prošnji so poudarili, da so tržaški predikanti že 21 let uveljavljali pravico »Privat exercitiums« in krščevali novorojenčke v njihovih domovih. Pravico do filiale so utemeljevali na osnovi dvornega dekreta iz 14. februarja 1841. (*Erbauung* 1865, 12) Tudi ta vloga ni bila uspešna.

Po zaslugi Juliusa Hektorja von Ritter Záhony je uspelo dobiti dovoljenje za ustanovitev evangeličanske občine direktno preko cesarja Franca Jožefa I. ob njegovem obisku Gorice pomladi leta 1857, ko so mu protestanti neposredno izročili prošnjo. 21. novembra jim je namestništvo sporočilo, da je evangeličanom v Gorici z najvišjim sklepom (*Allerhöchste Entschließung*) dovoljeno konstituiranje filiale v okviru protestantske občine v Trstu in da smejo nastaviti vikarja. 13. decembra 1857 je bila filiala formalno konstituirana in izvoljeno predsedstvo:

Hector von Ritter kot predsednik, Wilhelm von Ritter kot podpredsednik, Carl von Ritter, Otto Schmidt in Victor Freubenberg kot zapisnikar. (*Erbauung* 1865, 13)

Leta 1861 je postala goriška filiala samostojna farna občina (*Pfarrgemeinde*). Pri ustanovitvi so se sklicevali na reformacijo 16. stoletja:

Če gledamo nazaj, kako je bila v času protireformacije v naši fari upanja polna evangelijska žetev takrat poteptana in če pomislimo na težave, ki jih je ob nastajanju povzročalo uradništvo, ki so bile končno premagane z odločnim cesarjevim posegom, lahko rečemo z besedami evangelija ‚Gospod je to naredil in čudovito je v naših očeh‘ (Matej 21, 42). (*Vierundvierzigster* 1908, 3)

Poudarjajo, da je ustanovitev fare omogočil patent, datiran 8. aprila 1861, s katerim je cesar Franc Jožef I. evangeličanskim podložnikom nemško-slovanskih dežel priznal svobodo do samostojnega urejanja cerkvenih in šolskih zadev. Na tej pravni osnovi je goriška protestantska občina 9. junija 1861 izvolila prezbiterij z devetimi člani. Predsednik je bil Hector von Ritter, člani pa Wilhelm in Carl von Ritter, Heinrich Fischbeck, David Höhn, Otto Schmidt, Carl G. Tröster ter vikar Brünnich. S privolitvijo vrhovnega cesarsko kraljevega cerkvenega sveta (*k. k. Ober-Kirchenrath*) se je cerkvena občina ločila od tržaške in odtlej delovala kot samostojna. Vendar pa vrhovni cerkveni svet ni potrdil izvolitve prezbiterija, ker so bili v njem trije bratje. Zaplet so rešili tako, da je vrhovni cerkveni svet dovolil povečanje števila članov za dva. Tako sta bila izvoljena še Louis Heger iz Gorice in Johann Moser, direktor tovarne v Ajdovščini.

## Gradnja evangeličanske cerkve v Gorici

Že po ustanovitvi filiale je obstajala ideja o gradnji cerkve, sklep zanjo pa je prezbiterij sprejel 23. februarja 1860. Ustanovljen je bil komite, v katerem so bili Wilhelm in Carl von Ritter ter Wilhelm Schmitz.

(*Erbauung* 1865, 18) Dovoljenje za gradnjo cerkve je izdalo namestništvo v Trstu 29. novembra 1860 (*Erbauung* 1865, 19).

Gradnjo cerkve sta vodila brata Ritter, Wilhelm kot vodja gradnje in Carl kot računovodja (*Erbauung* 1865, 22). Dokončni načrt za cerkev je prezbiterij izbral 30. septembra 1862, in sicer je bil to načrt inženirja Witticha na Dunaju. Gradbeni odbor so sestavljali Wilhelm in Carl von Ritter ter vikar Brünnich. Parcelo za cerkev je podaril Carl von Ritter. Za gradnjo so izbrali najcenejšega ponudnika Antona Tabaija. (*Erbauung* 1865, 24) Z gradnjo so pričeli 27. 10. 1862. Ker se je 15. marca 1860 poslovil župnik Brünnich (enkrat ga imenujejo vikar, drugič župnik), je 14. maja 1863, ko so že stali zidovi cerkve, temeljni kamen slovesno položil protestantski župnik Heinrich Medicus iz Trsta. (*Erbauung* 1865, 26)

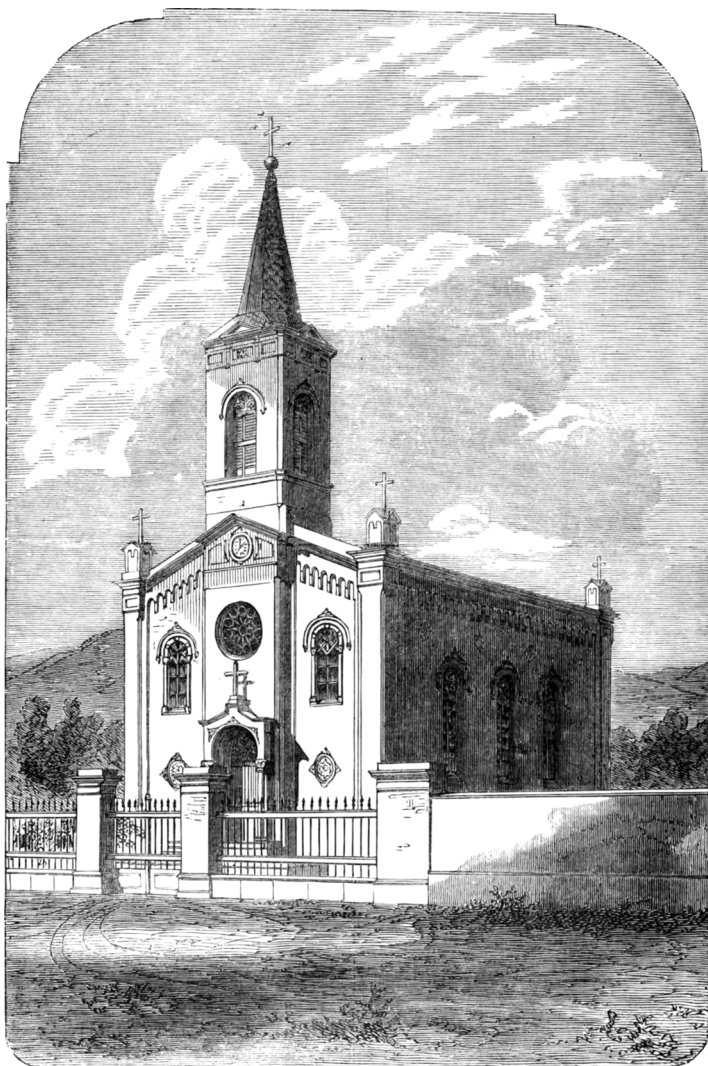
Ustanovno listino, ki so jo vzdali v temeljni kamen, so podpisali: Hector von Ritter, Wilhelm von Ritter, Heinrich von Escher, Carl G. Tröster, Otto Schmidt, Louis Heyer, David Höhn, Heinrich Lischeck in kot zapisnikar Carl von Ritter.

V poročilu o gradnji cerkve je avtor omenil tudi odmev slovesnosti med prebivalstvom. Menil je, da je slovesnost pripomogla popraviti napačne (*irrigie*) pojme o protestantizmu in evangeličanski cerkvi pri tamkajšnjem prebivalstvu, medtem ko je izrazil nezadovoljstvo glede brošure *Del culto cattolico* (1863)<sup>3</sup> nekega katoliškega kaplana iz okolice Gorice,

v kateri ne sramoti najbolj nizkotno le evangeličane v Gorici in župnika evangeličanske skupnosti v Trstu, temveč tudi z znano deformacijo zgodovinskih dejstev prepušča evangeličansko cerkev zasmehovanju in zaničevanju.

Tega pa ni vzel kot nasprotovanja vseh katoličanov, ker se »naši katoliški someščani« niso pridružili »nekrščanskim stavkom v knjigi«, tem-

3 Celoten naslov se glasi: *Del culto cattolico. Osservazioni sopra un articolo del giornale agrario di Gorizia dei 25 maggio 1863 relativo alla festa in cui ponevasi la pietra fondamentale della chiesa evangelica in Gorizia. Per un sacerdote del Friuli Aquilejese.*



Protestantska cerkev v Gorici, iz *Die Erbauung und Einweihung der evangelischen Kirche zu Görz mit einem geschichtlichen Rückblick auf die Entstehung der Gemeinde* (1865). Bayerische Staatsbibliothek in Münchener Digitalisierungszentrum [https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10448983\\_00006.html](https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10448983_00006.html)



več so knjigo nekateri celo z ogorčenjem zavračali, pa tudi državna oblast (*Staatsbehörde*) jo je zasegla. (*Erbauung* 1865, 29)

Gradnjo cerkve so končali v prvi polovici leta 1864. Marca so pripeljali lite železne zvonove iz Bohuma, meseca maja pa so postavili orgle, ki jih je izdelal Hesse na Dunaju. Posvetitev cerkve so napovedali za 11. septembra 1864. V pripravljanem komiteju, ki je bil imenovan 15. maja, so bili Carl in Gustav von Ritter, Heinrich von Escher, August Böckmann in Ludwig Heyer. Na slovesnost so vabili cerkvene predstavnike sosednjih evangeličanskih občin v Trstu, Benetkah, Ljubljani, predstavnike krajevnih odborov Gustav-Adolf-Stiftung, vse donatorje za gradnjo cerkve, vrhovni cerkveni svet na Dunaju, osrednje predstojništvo Gustav-Adolf-Stiftung v Leipzigu, predstavnike osrednjega društva in študentskega podpornega društva (*Vorstand des Hauptvereins und des studentischen Hilfs-Vereins*) v Leipzigu, predstavnike osrednjih društev v Weimarju, na Dunaju in v drugih krajih. Vendar sta se »Oberkirchenrath« in superintendent dr. Gotfried Franz na Dunaju opravičila ter poslala pozdrav in želje za blagoslov. Društvo iz Weimarja je poslalo prispevek 360 renskih goldinarjev, prispevek za slovesnost pa je poslalo tudi društvo iz Hannovera. (*Erbauung* 1865, 33) Med tistimi, ki so poslali pozdrave, pa je omenjen nekdanji predsednik študentskega podpornega društva Johann Scheuffler, župnik v Lawaldu na Saškem. Večina povabljenih se je slovesnosti udeležila, so pa z obžalovanjem pogrešali predstavnike filial iz Benetk, z Reke in iz Celja, medtem ko je ljubljansko evangeličansko občino zastopal župnik Theodor Elze. S strani državnih oblasti so bili navzoči okrajni glavar baron Guido von Kübeck, podestá mesta Anton Visini, predsednik deželnega sodišča Poliso, namestnik predsednika trgovske zbornice Pauletig, predsednik agrarnega društva Claricini ter direktorja gimnazije in realke Holzinger in Villicus. (*Erbauung* 1865, 34) Prepeval je moški zbor društva Concordia pod vodstvom stolnega organista Schreiberja. Posvetitev je vodil superintendent Gunesch, bogoslužje garnizijski pridigar Lukacs, senior Medicus iz Trsta pa je pridigal o duhovniški službi ob instalaciji župnika Schwarza.

Nato je pridigal župnik Schwarz, in sicer o blagoslovih, ki so jih bili deležni protestantje v Avstriji in Gorici. Med temi je naštel patent z datumom 8. april 186, ki je protestantom zagotavljal svobodo, da sami urejajo cerkvene zadeve, potem izgradnjo cerkve in pripravljenost protestantov za finančno podporo od blizu in daleč, mir s katoličani v Gorici, ki so prav tako podpirali gradnjo in bili navzoči tudi pri slovesnosti. V kratkem povzetku se pridiga glasi: Mi smo sicer tujci v tej deželi, najjužnejšem delu nemške zveze držav (*des deutschen Staatenbundes*). Učenje naše cerkve pa ni bilo tuje temu mestu in okoliškim krajem in vsem v časih, ko je v srcu Nemčije odmeval glas po izboljšanju krščanske cerkve in ko so v besedah in spisih nemškega reformatorja našli verniki popoln izraz svojih najglobljih in najbolj svetih notranjih potreb. To je povzročilo sunek, ki ga ni bilo več mogoče ustaviti, dosegel je Avstrijo, dežele Ogrske in globoke doline Sedmograške. Tako kot na vzhod je napredovalo prebujeno versko življenje na jug, iz Nemčije na Češko, v nemške dežele (province) Štajersko, Koroško in Kranjsko, od tu pa se je protestantska vera ukoreninila tudi v grofiji Goriški. Duhovniki so pričeli pridigati v evangelijskem duhu, proti čaščenju slik, plemiči so vabili evangeličanske pridigarje na svoja posestva, reformacijski spisi in Biblija so našli pot na to področje. Ukrepi katoliških in svetnih oblast so bili nasilni. Dosegljive spise so sežigali, nakup novih je bil pod grožnjo hudih kazni prepovedan, od izpovedovalcev tako imenovane nove vere so zahtevali povratek v naročje rimskokatoliške cerkve ali pa so morali zapustiti hišo in domovino (*Haus und Vaterland*). Tako izpričujejo kronisti o plemiških in uglednih meščanskih družinah, ki so zaradi vere zapustile mesto in domovino. Kako težko pa je bilo zmanjšati število pogumnih in veri zvestih izpovedovalcev, kažejo novi, še ostrejši ukazi o pregonu in končno so sem poslali očete Družbe Jesusove, da so izbrisali poslednje sledi mladega evangelijskega življenja, 100 let po nastopu Luthra v Wittenbergu. To so preizkušnje celotne evangelijske cerkve, ki pripadajo preteklosti. Mi pa smo dolžni s temi možmi zaradi njihovega verskega poguma, zaradi njihove zvestobe, začeti zgodovino evangelijske skupnosti (*Gemeinde*) v Gorici, dolžni smo izpovedati vero, zaradi katere so bili preganjani in

izgnani, ki je prestala stoletja in je tudi naša: da je Sveto pismo edini izvor za odločitve v verskih zadevah, da je človek opravičen po veri in ne zaradi del, da je Kristus edini poglavar njegove cerkve, mi pa smo vsi bratje; to so tudi še danes temeljni nauki evangeličanske cerkve. (*Erbauung* 1865, 97)

Zgodovino jemlje kot težko preizkušnjo, ki je bila premagana s cesarjem Jožefom II., ki je želel biti pravičen vsem konfesijam in ki je dal evangeličanski cerkvi v Avstriji novo življenje, ker se je lahko svobodno gibala znotraj meja, ki jih je določil tolerančni patent. Tudi njegovi nasledniki so izdajali zakone, pod varstvom katerih so se evangeličani organizirali v občine (*Gemeinden*), ustanavljali šole in molilnice. Evangeličani iz nemških dežel so s svojo podjetnostjo v Avstriji naleteli na gostoljuben sprejem in rodovitna tla. Takšen je bil mož, Johann Christoph Ritter, ki je prišel leta 1819 iz Frankfurta, ki je tukaj našel rodovitna tla za svojo dejavnost in je tudi pobudnik ustanovitve evangelijske občine. (*Erbauung* 1865, 98) Zahvalil se je tudi nemškemu društvom Gustav-Adolf-Stiftung, ki so finančno omogočila življenje občine in gradnjo cerkve (*Erbauung* 1865, 100).

Po bogoslužju so se slavnostni gostje zbrali h kosilu v hiši Adolfa Böckmanna. Superintendent Gunesch je nazdravil cesarju, »vzvišenemu zaščitniku evangeličanske cerkve«, medtem ko se je Adolf Böckmann spomnil državnega ministra Schmerlinga. Na vrtu je igrala goriška mestna godba. (*Erbauung* 1865, 37) Ob zahvalah protestantski strani so se zahvalili tudi katoliški: samostanu usmiljenih bratov, ki so v svoji bolnici nudili pomoč delavcem, ki so gradili cerkev, ter katoliškim someščanom, ki so cerkveno slovesnost povzdignili s petjem ter z glasbo razveseljevali družabni del slovesnosti (*Erbauung* 1865, 59). V letih 1897–98 je bil zgrajeno še evangeličansko župnišče.

## Financiranje gradnje cerkve

Za gradnjo cerkve so do leta 1863 zbrali 16.000 goldinarjev, velik del vsote so prispevala društva Gustav-Adolf-Stiftung (*Erbauung* 1865,

30). Vendar zbrana vsota ni zadostovala, zato je meseca marca prezbitrij sprejel predlog Carla von Ritterja za najem posojila v višini 20.000 goldinarjev. Denar je posodila trgovska hiša »Ritter und Rittmeyer« iz Trsta (*Erbauung* 1865, 31).

Iz obračuna so razvidni prihodki in izdatki za gradnjo. Goriška evangeličanska občina je zbrala 6.993 goldinarjev, od tega so člani družine von Ritter prispevali 5.820 goldinarjev. Evangeličanska občina augsburške veroizpovedi v Trstu je darovala 2.930 goldinarjev, helvetiške veroizpovedi 568 goldinarjev in evangeličanska skupnost na Reki 74 goldinarjev. Najvišjo vsoto so prispevala društva Gustav-Adolf-Stiftung iz Leipziga, Weimarja, Kiela, Detmolda, Bremna, Dunaja, Breslaua (Wrocława), Heidelberga, Leidena, Frankfurta na Majni, društvo province Hoie Diepholz, Züricha in Ogrske, in sicer v višini 7.844 goldinarjev in 52 krajcarjev, medtem ko je skupna vsota teh društev za goriške evangeličane znašala 8.221 goldinarjev. (*Erbauung* 1865, 46) Darovi so prišli še iz mest Hamburg, Hannover in Stuttgart (Patzelt 1999, 233). Superintendenture na Dunaju, Sedmograškem, v Gornji Avstriji, Brnu ter filialna evangeličanska skupnost Znaim so prispevale 125 goldinarjev in 12 krajcarjev. Iz Švice je »Semaine religieuse« v Lausanni prispevala 493 goldinarjev in 36 krajcarjev. (*Erbauung* 1865, 48)

V celoti je vsota zbranega denarja znašala 21.578 goldinarjev in 30 krajcarjev, medtem ko so stroški gradnje znašali 25.737 goldinarjev in 20 krajcarjev (*Erbauung* 1865, 49–50), skupni stroški, vključno z opremo, pa 32.688 goldinarjev in 93 krajcarjev (*Erbauung* 1865, 55), medtem ko je vrednost podarjenega zemljišča znašala 1.800 goldinarjev.

Za vračanje posojila 20.000 goldinarjev so izdali 200 obveznic (obligacij), vendar so jih v promet spravili le 63, pri čemer so se imetniki odpovedali obrestim v korist cerkve. Od tega jih je največ prevzela družina von Ritter v Gorici, skupaj 55 (*Erbauung* 1865, 61). Za ostanek posojila, 10.379 goldinarjev in 88 krajcarjev gospodov Ritterja in Rittmeyerja, pa so plačevali 500 goldinarjev obresti letno (*Erbauung* 1865, 62).

## Evangeličanski župniki v Gorici

Do leta 1857 so občasno prihajali v Gorico predikanti iz Trsta. Potem ko je bila ustanovljena filiala, je kot vikar je deloval dr. Hermann Adelberg, ki je bil dotlej domači učitelj pri Hectorju von Ritterju (*Erbauung* 1865, 13). Adelberg je v imenu župnika evangelijske občine v Trstu vodil pogrebe, krščeval in poročal. Vendar do dokončne nastavitve ni prišlo, ker je odklanjal obhajanje pripadnikov helvetske veroizpovedi, zaradi česar je sledil razdor v skupnosti. Do nove nastavitve pa ni prišlo tudi zaradi krize sladkorne tovarne, ko je odšlo veliko število protestantskih delavcev in uradnikov, kar je pomenilo tudi finančno krizo skupnosti, v kateri jih je v naslednjih letih reševalo društvo Gustav-Adolf-Stiftung. (*Erbauung* 1865, 14–15)

Po odhodu Adelbergerja je bilo razpisano mesto za vikarja. Pri izbiri je imela verska občina v Trstu pravico veta. Prijavil se je in bil 3. novembra 1859 izbran Christian Christof Brünnich, doma iz kraja Červený Hrádek (Görkau-Rothenhaus) na Češkem. (*Erbauung* 1865, 18)

Službo je nastopil z dovoljenjem cerkvenih in civilnih oblasti 29. januarja 1860. Obe skupnosti, augsburška in helvetiška, sta bili ponovno združeni. Bogoslužje so opravljali v prostorih Heinricha von Ritterja na Contrada del Carso 18. Tako sta se pričela redno bogoslužje in ve-rouk otrok, ki so sicer obiskovali katoliške šole. Število protestantov pa se je povečalo predvsem s prihodom pretežno protestantske garnizije. (*Erbauung* 1865, 18)

Leta 1860 se je Brünnich poslovil. Mesto je ostalo prazno do leta 1863, ko je službo nastopil predikant Ludwig Schwarz iz Naßwalda. Nastopno pridigo je imel 12. julija, 28. julija pa je bil na shodu evangeličanske občine z večino glasov izvoljen za njihovega župnika. (*Erbauung* 1865, 29) Službo je nastopil na prvo adventno nedeljo 29. novembra. Leta 1871 ga je nasledil župnik E. Schroll, ki je odšel leta 1891, njega pa je nasledil župnik Wilhelm Andreas Schmidt, ki je na položaju ostal do svoje smrti leta 1913. Leta 1906 je bil župnik Schmidt izvoljen za seniorja tržaškega seniorata (*Vierundvierzigster* 1908, 6).

FÜNFUNDREISSIGSTER  
JAHRESBERICHT  
der  
Evangelischen Kirchengemeinde A. u. H. C.  
Görz  
im österreichischen Küstenlande  
für das Jahr  
**1898.**



Görz. Buchdr. Seitz.  
Verlag des Presbyteriums.  
1899.

Naslovnica letnega poročila (*Jahresbericht*) za leto 1898. Österreichische Nationalbibliothek.

## Delovanje evangeličanske občine v Gorici

Delo evangeličanske občine v Gorici je bilo raznovrstno. Poleg osrednjega bogoslužja in delitve zakramentov v Gorici, občasno pa še v Russiz, Trziču (Monfalcone), Gradežu (Grado) in Gradiški, so delovala še različna društva in šola, poseben pečat je dajalo delo v okviru diakonije, ki ga je sicer neodvisno od občine opravljala grofica Elvine de la Tour (Sohn-Kronthaler 2006).

Grofica Elvine de La Tour je ena najvidnejših osebnosti na področju dobrodelnosti protestantske cerkve v Habsburški monarhiji. Ustanavljala je protestantske šole, vzgojne zavode za deklice in dečke, domove za stare in za otroke ter pribežališče za brezdomce. Po očetovi strani je spadala v družino von Ritter, po mamin strani pa v družino Rittmeyer. Stari oče Elisäus Rittmeyer je prišel v Trst kot trgovec iz Švice. Elvine se je rodila 8. decembra 1841 v Gorici, krstil pa jo je protestantski župnik v Trstu Heinrich Medicus, ki je bil tudi osebni prijatelj družine. Leta 1868 se je poročila v goriški protestantski cerkvi z grofom Theodorjem Karlom Antonom de La Tourom. Bil je versko mešan zakon, saj je mož de ostal katoličan. (Sohn-Kronthaler 2006, 356) Bil je posestnik vinogradov. Elvina je kot poročno darilo od očeta prejela vinogradniško posestvo Russiz blizu vasi Kopriva (Capriva del Friuli), kjer sta zgradila belo vilo v beneškem slogu. Leta 1873 je ustanovila društvo za oskrbo revežev, »Waisensorgungsverein«. Sama je bila njegova predsednica. Glavne cilje društva ni videla toliko v socialno karitativnem delu, temveč je na prvo mesto postavila evangeličansko versko vzgojo. Sprejemati so pričeli prve deklice, vendar je ob vprašanju, ali je na prvem mestu vera ali sociala, prišlo do nesoglasij med članicami, ki so pripadale raznim veram. Grofica je odložila predsedstvo in društvo je po treh letih zamrlo. (Sohn-Kronthaler 2006, 358) Vendar je delo nadaljevala sama na posestvu Russiz. S seboj je vzela tamkajšnje varovanke, v začetku jih je bilo 12, nato 18, leta 1909 pa jih je bilo 50. Leta 1873 je njen mož, ki je bil župan v Koprivi, izposloval ustanovitev evangeličanske osnovne šole, ki so poleg deklic iz zavoda lahko obiskovali tudi dečki in deklice iz okolice, leta 1906 jih je bilo 12. Leta 1879 je šola dobila dovoljenje, da je de-

lovala kot evangeličanska nemško-italijanska privatna osnovna šola v Pestalozzijevem smislu. Glavna učiteljica je bila Anna Heber iz Berlina. »Dekliški vzgojni zavod« Russiz je leta 1906 štel 345 otrok, nemških, italijanskih in slovenskih, poleg 316 deklic je bilo tudi 29 dečkov. 199 je bilo protestantov ter 146 katoličanov. Ti so tukaj našli »dom in krščansko vzgojo. Zavod je delno financirala grofica sama iz dohodkov posesti Russiz ter s podporo društva Gustav-Adolf-Stiftung in drugih društev. (Sohn-Kronthaler 2006, 359) Težave in nasprotovanja so se pojavljale predvsem zaradi prestopov deklic v protestantizem, kar je odmevalo tudi v časopisju, predvsem nemškem *Reichspostu*. Grofica je leta 1879 na avdienci pri cesarju izposlovala dovoljenje, da so smeli šolo obiskovati tudi katoliški otroci, vendar niso smeli prisostvovati protestantskemu bogoslužju.

Po vzoru Friedricha Fröbla je ustanovila še otroški vrtec za deklice med tretjim in šestim letom starosti (Sohn-Kronthaler 2006, 359). Dejavnost je razvijala tudi na Koroškem, tako je na gradu Treffen pri Osojskem jezeru ustanovila osnovno šolo, kot tudi na socialnem področju (Sohn-Kronthaler 2006, 360).

Delo na Goriškem je bilo končano z izbruhom vojne med Italijo in Avstro-Ogrsko, ko je 25. maja 1915 italijanska vojska zasedla vilo. Dekleta so bila pregnana, veliko jih je odšlo na Koroško v Treffen. Tudi grofica je bila pregnana, umrla je 7. oktobra 1916 in bila pokopana na vrtu gradu Treffen.

## Društva

Tako kot v drugih evangeličanskih občinah so tudi v goriški deželi različna društva. Najpomembnejše je bilo krajevno društvo (Ortverein der) Gustav-Adolf-Stiftung v Gorici. Osrednje društvo je bilo ustanovljeno leta 1832 v Leipzigu, za podporo verskih tovarišev v tiski (»bedrängter Glaubensgenossen, und zur Erleichterung der Noth«) in nosi ime po švedskem kralju Gustavu Adolfu II. (1594–1632). Goriško društvo je bilo ustanovljeno 6. avgusta 1861. Namen je bil isti kot vseh



ostalih društev: pomoč cerkvam in drugim pomoči potrebnim protestantom. Član je postal vsak član evangeličanske občine, ki je nekaj prispeval. Člani so bili v letnih poročilih poimensko navedeni z vsoto prispevka za cerkev in društvo, iz česar so razvidni člani evangeličanske cerkve. Leta 1898 je bilo 122 članov, zbrali so 136 goldinarjev in 85 krajcarjev (*Fünfunddreissigster* 1899, 16), leta 1902 143 članov, zbrali so 362,10 kron (*Neununddreissigster* 1903, 12), 1904 128 članov, zbrali so 284,30 kron (*Einundvierzigster* 1905, 12).

Drugo je bilo žensko društvo Gustav-Adolf-Frauenverein. Namen društva je bil vzdrževanje cerkve ter podpiranje drugih evangeličanskih skupnosti, revnih župnikov in učiteljev v njihovih žena ter revežev. Leta 1897 je bilo 49 članic, od tega v industrijskih Stražcah 37 in Podgori 3. Prihodki so znašali 340 goldinarjev in 90 krajcarjev. Največ pomoči je bilo namenjeno Galiciji, za učitelje, revne otroke itd. (*Vierunddreissigster* 1898, 14) Leta 1898 je imelo društvo 283,60 goldinarjev prihodkov (*Fünfunddreissigster* 1899, 16), leta 1902 je bilo 46 članic ter 411,86 kron prihodkov (*Neununddreissigster* 1903, 12), leta 1904 je 41 članic zbralo 380,52 kron. Nekaj časa je obstajalo še društvo konfirmandov, ki je imelo okrog 10 članov in je zbralo okrog 10 kron. (*Einundvierzigster* 1905, 12)

Zunanja društva Gustav-Adolf-Verein so podprla tako gradnjo cerkve v Gorici kot tudi delovanje šole. »Samo s pomočjo društev Gustav-Adolf-Verein smo mogli kriti naše potrebe,« je poročal presbiterij za leto 1897 (*Vierunddreissigster* 1898, 3).

## Šola

Na zboru 20. marca 1864 je evangeličanska skupnost sprejela sklep, da povabi evangeličanskega učitelja, ki naj bi ustanovil šolo, da bi s tem odpravili nevarnost »odpada od vere in odtujitve (evangeličanski) cerkvi«. Člani so se obvezali, da bodo plačevali prispevek za šolo. Šola je delovala v letih 1864–1890. Na razpisano delovno mesto učitelja se je prijavilo 11 kandidatov, med njimi tudi neki katoliški gimnazijski učitelj. Temu so odgovorili, da pri izbiri lahko upoštevajo le učitelje evan-

gelske veroizpovedi. Izbrali so Emila Kaiserja iz Dunajskega Novega mesta (Wiener Neustadt). Za šolski prostor so izbrali dotedanjo molilnico v hiši Heinricha von Ritterja, ki je prevzel tudi stroške adaptacije. Slovesna otvoritev šole v prenovljenih prostorih je bila 20. oktobra, pouk pa se je pričel 24. oktobra. Direktor šole je bil župnik Schwarz. V šoli je bilo 6 učencev, pet deklic in en deček. (*Jahresbericht* 1865, 14) Leta 1871 je šolo obiskovalo 52 otrok, za finančno podporo so prosili tudi društvo Gustav-Adolf-Stiftung iz Leipziga (Patzelt 1999, 234). O šoli so redno poročali v letnih poročilih.

Poleg šole so poučevali tudi verouk. Leta 1897 je pouk verouka obiskovalo: v Gorici 63 otrok, v Monfalconeju/Tržiču 5, v Gradiški 4, Trnovem (Tarnova-Carnizza) 4 in v Russizu 38. Z obžalovanjem poročala, da je Ministrstvo za uk (Unterrichtsministerium) prepovedalo sprejemanje revnih otrok v zavodsko nego (*Vierunddreissigster* 1898, 7).

Leta 1909 je verouk v Gorici obiskovalo 56 otrok, v Gradiški 2, v Monfalconeju 3, v Ajdovščini 2, medtem ko je v Russizu z dovoljenjem superintendenta poučeval učitelj iz zavoda Lohmann (*Sechsvierzigster* 1910, 9).

Leta 1898 je prezbiterij sprejel sklep, ki so ga naslednje leto še ponovili, da bi bilo za šolo, ki jo vodijo noterdamke v Gorici in jo obiskujejo protestantski otroci, kot privatno učiteljico potrebno pritegniti verno evangeličanko, pametno, temeljito izobraženo v šolskih predmetih, večročno ročnih del, z znanjem jezikov in glasbeno izobraženo (*Fünfunddreissigster* 1899, 7).

## Skupnost – število članov evangeličanske občine v Gorici

Leta 1864 je štela skupnost 169 članov, 62 jih je bilo iz Švice, 60 jih je bivalo na Goriškem, 19 jih je bilo iz Prusije, 6 iz Württemberga, 4 iz Bavarske, 3 iz dežele Hannover in 3 iz dežele Saške, 2 iz Frankfurta in 2 iz Hamburga, 2 iz Alzacije in 2 iz Anglije, po eden pa iz dežel Baden, mesta Lübeck, kneževine Holstein ter kraljestva Italije (*Erbauung* 1864, 62–63).

V krajih v današnji Sloveniji je bilo malo članov in še ti so bili večinoma priseljeni. V Solkanu je bil protestant cesarsko-kraljevi major Dreihaupt; v Šempetru posestnik Richter Martin in Schauberg Friderike, kuharica; v Šturjah Amman F. J., direktor tovarne, in žena, v Trnovem Docter Eva, žena gozdarja, in 6 otrok; v Tolminu zdravnik Graeffe. (*Fünfunddreissigster* 1899, 29–30).

Leta 1899 je evangeličanska občina v Gorici štela 462 duš, enajst manj kot leta 1898, v cerkvi je bilo 3.686 (1.176 moških, 2.610 žensk) obiskovalcev, v Russizu približno 900 in v Monfalconeju 7. Porok je bilo 6 čisto evangeličanskih in 4 mešane. Rojeni so bili 4 otroci, 2 dečka in 2 deklici, 1 otrok je bil nezakonski, vsi štirje so bili krščeni, konfirimirani so bili trije otroci. Umrlo je 6 protestantov. Poročali so tudi o prestopih. V tem letu jih je k evangeličanom iz katoliške cerkve prestopilo 11, medtem ko so štirje evangeličani prestopili h katoličanom. (*Sechsenddreissigster* 1900, 7)

Leta 1904 je verska občina štela 521 duš, 24 več kot leta 1903, obiskovalcev v cerkvi je bilo v Gorici 3.714 (1.007 moških, 2.707 žensk), v primerjavi z letom 1902 se je število povečalo za 797, v Russizu približno 850 in v Gradiški trije zaporniki. Poročila sta se dva evangeličanska para, dva mešana para pa sta bila zaradi reverza zavrnjena. Rojenih je bilo 12 otrok, pet dečkov in sedem deklic, krščenih je bilo 14, pet dečkov in devet deklic. Število duš je znašalo 521, 24 več kot leta 1903, od tega 100 helvetske veroizpovedi. (*Einundvierzigster* 1905, 7–8) Tudi v tem letu se je število protestantov povečalo zaradi gradnje železnice. V Bači je bil eden, v Grahovem štirje, v Hmeljakih dva, v Podbrdu trije, v Mostu na Soči dva. Število se je povečalo tudi v Solkanu, ker so se majorju Dreihauptu pridružili žena in trije otroci. (*Einundvierzigster* 1905, 18–27)

Leta 1909 je znašalo število vernikov 545, 23 več kot leta 1908. V cerkvi je bilo v Gorici 2.226 (760 moških in 1466 žensk) obiskovalcev, 358 manj kot leta 1908, v Russizu 850, Gradežu (Grado) 175, v Monfalconeju 25 in Gradiški 60. Porok je bilo pet, tri čisto evangeličanske in dve mešani, ena v katoliški cerkvi. Rojenih je bilo 8 otrok, dva dečka in šest deklic, krščenih pa 10, dva dečka in osem deklic. Umrlo je osem oseb, štirje moški

in štiri ženske. K protestantom je prestopilo osem oseb, izstopil ni nihče. (*Sechsvierzigster* 1910, 10)

Na področju današnje Slovenije so bili člani evangeličanske občine: v Kanalu dva, Ambrosch Franz, železniški uslužbenec, in njegova žena; v Čezsoči eden, rejenec; v Fužinah pri Beli Peči šest, industrijalec Guyer Samuel z ženo, vdova predikanta Guyer Emma ter Moser Ernst, inženir, z ženo in hčerko; v Ajdovščini devet v treh družinah; v Vrtojbi trije, posestnik Baumgartner Josef z ženo in otrokom; v Pallyju (?) na Kranjskem eden, Mühl Karl, mehanik; v Solkanu deset, Curths Ana, privatnica; major Dreyhaupt z ženo in s tremi otroci ter Kaul Albert, uslužbenec na železnici, z ženo in dvema otrokoma; v Šempetru dva, Knoch Karl, posestnik, in Szapáts Josef, služabnik; v Tolminu dva, Jordan Betty, dimnikar, in Lichtenberg Marie; v Vipavi dva, Wasmeyer Matthias, hotelir, in njegova žena; v Zapužah 10, generalni direktor v tovarni Amman F. J. z ženo, Ganz Rudolf, inženir, vodja v tovarni, z ženo in s štirimi otroci, Rosemberger Elise, privatnica, in Schmid Friedrich, višji mojster v tovarni. (*Sechsvierzigster* 1910, 15–30)

Leta 1902 kot tudi druga leta tožijo, da moški zanemarjajo obisk bogoslužja, kot cvetoča je bila označena skupnost Russiz (*Neununddreissigster* 1903, 4). V zavodu Russiz med 68 gojenkami slovensko zveni eno ime in imeni dveh uslužbenk (*Neununddreissigster* 1903, 24).

## Interkonfesionalni odnosi

Glede medverskih odnosov bi bilo mogoče zanesljivo poročati le ob pregledu vseh letnih poročil, saj se je največkrat zatikalo pri konkretnih zadevah. Nesporazumov pa ni manjkalo le v odnosu do katoliške cerkve, temveč tudi z drugimi. Tako jim je na primer novi župan v Tržiču leta 1909 odpovedal dvorano v občinski hiši za bogoslužje, kar so označili kot »neprijaznost, ki je v tam prevladujočem liberalnem duhu niso pričakovali«. Tukaj so bile težave tudi glede pokopa protestantov. (*Sechsvierzigster* 1910, 4) V Gorici so bili nezadovoljni s šolo nem-

škega *Schulvereina*, zaradi katerega je bila leta 1890 ukinjena protestantska šola:

Naša verska občina se iskreno veseli okrepljenega nemškega šolstva v mestu, kot delno meso njihovega mesa in si želi za vse čase dobre odnose z nemštvom in *Schulvereinom*.

Zahtevali so nastavitev vsaj enega protestantskega učitelja. Vendar so bila poglobitna nasprotja s Katoliško cerkvijo. Tako najdemo očitke oblastem, da preveč upoštevajo škofove zahteve.

V poročilu za leto 1897 beremo: »Glede interkonfesionalnih odnosov o izboljšanju v primerjavi z letom 1896 ne moremo poročati« (Vierunddreissigster 1898, 3) (vsebino bi seveda lahko povzeli iz poročila tega leta). Prav tako ni manjkalo vsakdanjih zapletov. Tako za leto 1900 beremo, da se morajo žal pritožiti nad propagando in posegi katoliške cerkvene strani. V bolnici, ki so jo vodile nune, so pregovarjali služkinjo k prestopu, pri drugi so uspeli. En nezakonski otrok evangeličanske matere je bil katoliško krščen in pokopan, vendar potem prenesen v evangeličanske matrike (Siebenunddreissigster 1901, 6).

Največji problem so predstavljale poroke, ker so na katoliški strani zahtevali pogodbo, po kateri bi starša vzgajala otroke v katoliški cerkvi. Problem so bila večkrat pokopališča; dokler v posameznih krajih niso uredili posebnega prostora za protestante, katoliška stran namreč ni dopuščala pokopov na »blagoslovljenem« delu pokopališča. Nesoglasja so bila ob pogledu na zgodovino reformacije, kjer je pač vsaka stran zagovarjala svoje videnje. Nasprotja se z leti nikakor niso zmanjševala, temveč povečevala, tudi kot odsev splošnih političnih razmer.

Seveda pa je bilo na nižji ravni več sodelovanja, ki je pač redko našlo odmev. Tako beremo, da je baronica Thoemmel, ki ni bila evangeličanka, darovala 100 kron ob smrti moža evangeličana. Dobre odnose je vzpostavljala pesem, ko so ob slovesnostih sodelovali zbori, v katerih so peli katoliški pevci. Ob blagoslovitvi cerkve so se zahvalili usmiljenim bratom in njihovi bolnici. Protestantski otroci so obiskovali šolo notredamk, kar v določenem času ni vzbujalo nasprotovanj. Po letu 1900 se je to očitno spremenilo, saj v poročilu za leto 1904 beremo, da obžaluje-

jo, da so protestantski očetje tako kratkovidni, da pošiljajo otroke v šolo notredank, kjer na njih močno vplivajo in jih celo odvrčajo od protestantskega bogoslužja. Pisali so še, da je okrajni šolski svet zaradi protestanske vere odklonil učiteljico, ki se je prijavila na razpisano mesto. (*Einundvierzigster* 1905, 5)

## Odnos do cesarja

Preko družine von Ritter so imeli goriški protestantje zelo dobre odnose s cesarjem Francem Jožefom I. O cesarjevi naklonjenosti so pridigali in pisali ob vseh slovesnostih. Prva je bila omenjena cesarjeva odločitev, s katero je bila leta 1857 evangeličanom v Gorici dovoljena ustanovitev podružnice evangeličanske občine v Trstu. Zahvaljevali so se mu za patent 8. aprila 1861, ki je »jutranjo zarjo tolerance pripeljal v opoldne enakopravnosti in popolne svobode« protestantov. Tudi grofica de La Tour je leta 1879 na avdienci pri cesarju izposlovala dovoljenje, da so smeli šolo obiskovati tudi katoliški otroci. Na župnišče v Gorici, ki je bilo zgrajeno leta 1898, so pritrtili marmorno ploščo ob cesarjevem jubileju vladanja, blagoslovil jo je superintendent Winkler (*Fünfunddreissigster* 1899, 4), pri tem pa so bile izrečene tudi zahvale cesarju.

Senior Medicus iz Trsta je ob polaganju temeljnega kamna leta 1863 pogum goriških protestantov za ustanovitev občine in gradnjo cerkve pripisal »svobodi, ki jo naklanja ‚*allernädigster*‘ cesar« evangeličanom. Zato se zahvaljuje cesarju, in meni, da si je v evangeličanski cerkvi svojih dežel postavil neminljiv spomenik. (*Erbauung* 1865, 71)

Pozitivno so seveda gledali tudi na cesarja Jožefa II. zaradi tolerančnega patenta, bili so tudi prepričani, da je z obiskom Trsta 10. marca 1774 pomagal tudi protestantski stvari, po tem, ko nadškof grof Edling ni hotel objaviti tolerančnega patenta. V slabem spominu pa je bil Ferdinand II., kot »preganjalec protestantov«. (*Fünfunddreissigster* 1899, 6)

## Karel Lavrič

Najuglednejši Slovenec evangeličanske občine v Gorici je bil Karel Lavrič (1818–1876), osrednja osebnost slovenskega političnega, kulturnega in izobraževalnega prebujanja ter življenja Slovencev na Goriškem v dveh desetletjih do njegove smrti leta 1876. Ustanavljal in aktivno sodeloval je v slovenskih čitalnicah, bil eden osrednjih organizatorjev in govornikov na primorskih taborih, aktiven kot politik in poslanec v goriškem deželnem zboru v letih 1870–1876, agilen član in predsednik političnega društva Soča. Nedvomno je bil edinstven tako kot član v celoti nemško usmerjene protestantske skupnosti v Gorici kakor tudi kot ena od osrednjih osebnosti slovenskega javnega življenja na Goriškem.

Lavričevo osebnost in delo je odlično predstavil dr. Branko Marušič v knjigi *Doktor Karel Lavrič (1818–1876) in njegova doba* (2016). Njegova odlična predstavitev Lavriča je tudi pobuda za pričujoči prispevek ob avtorjevi 80-letnici življenja.

Kaj več od tega, da je Karel Lavrič prestopil v protestantsko vero in da je bil pokopan kot protestant v Gorici (odmevni pogreb je vodil takajšnji protestantski župnik Scholl), iz virov, ki sem jih uporabljal za ta prispevek, žal ne zvemo. Žal mi niso dosegljiva poročila evangeličanske cerkve (*Jahresbericht*) za leta Lavričevega življenja, razen letnika 1865. V tem letniku še ni poimenskega poročila darovalcev za cerkev, število članov skupnosti pa je podano po krajih. Tako je bil v krajih v današnji Sloveniji v Kanalu eden, v Ajdovščini, kjer je takrat bival tudi Lavrič, 27, v Solkanu dva in v Tolminu dva. Lavriča ni na primer med darovalci za evangeličansko šolo, za katero so zbrali 518 goldinarjev in 84 krajcarjev (*Jahresbericht* 1865, 15), od česar je družina Ritter darovala 389 goldinarjev.

Povod za prestop Karla Lavriča iz katoliške v protestantsko cerkev naj bi bila načrtovana poroka s protestantko, hčerko tržaškega trgovca Schimpfa. Branko Marušič n glede Lavričevega prestopa avaja pisanje časopisa *Glas* z dne 9. maja leta 1873 (št. 19):



Ludvik Grilc, Dr. Karel Lavrič, olje na platnu, 1876.



O njem je znano, da je bil kot odvetnik v Tolminu do blizu 1861. leta odločen in navdušen čestitelj in proslavitelj nemške kulture; [...]. Okoli leta 1861 so se v njem rodile dve prikazni, ker je bil storil dva prestopa. Pred letom 1861 namreč je bil zapustil katoliško vero in prestopil k veri nemške kulture, protestantizmu. Komu bi se imelo to spreobrnjenje pripisati, ni natanko dokazano, ker nekteri to, drugi ono trdijo. (po Marušič 2016, 25, 87)

Po spominih finančnega uradnik Franca Carlija, tolminskega rojaka Lavričevega sodobnika in znanca, bi bil, kot navaja Branko Marušič, vzrok lahko načrtovana poroka:

V tisti dobi je prihajala vsako leto v Tolmin na letovišče družina trgovca Schimpfa. V eno plavolaso dekle iz te družine se dr. Lavrič zaljubi in zaroči z njo. Stanovanje je dostojno opravil, in ker je bila zaročenka protestantinja, on pa ves v plamenu za njo, gnalo ga je prevročje srce v protestantizem. A doživel je revež strašno prevaro, ko je bilo že skoraj vse gotovo, umaknila se je nevesta in zakon je splaval po vodi. (po Marušič 2016, 29)

Kakršenkoli je že bil vzrok, je Lavrič zvest svoji odločitvi ostal do konca. Poroka vsekakor ni bila nujni vzrok za prestop, saj je bilo sklenjenih veliko mešanih zakonov, kot lahko vidimo iz letopisov, in celo najbolj znana protestantka na Goriškem grofica de La Tour je bila poročena s katoličanom. In čeprav je bila goriška evangeličanska občina nemška tako po jeziku kot čutenju večine članov, to Lavriča ni motilo pri njegovem slovenskem političnem in prosvetnem delu. Po drugi strani pa je bilo Lavričevo delo med Slovenci sprejeto in cenjeno kljub temu, da je bil protestant, čeprav najdemo proti njemu v katoliških časnikih tudi dovolj bodic in očitkov, predvsem ob političnih dogodkih, kot piše Branko Marušič:

Zlasti leta 1873, ko so bili zaradi političnih soočanj napadi na Lavričevo veroizpoved najsrdeješi, so Lavričevi politični somišljeniki postavili kot vzor pravega odnosa katoličanov do protestantov češkega politika protestanta Františka Palackega (1798–1876). (Marušič 2016, 31).

Tako *Soča*, glasilo društva Soča, z dne 30. julija 1873 (št. 31): »To naj bi si nekateri naši duhovniki za uho zapisali, da se jim poleže strast pro-

ti Lavriču« (po Marušič 2016, 31). Lavričev protestantizem je bil namreč še posebej na udaru ob državnozborskih volitvah 1873, ko ga je društvo Soča kandidiralo za poslanca,

ki je moral, izzvan od nasprotnega tabora, zaradi svojega prestopa v protestantizem, češ da ne more biti zastopnik vernih Slovencev v državnem zboru, pojasnjevati svoj odnos do vere« (po Marušič 2016, 89).

Vendar zaradi tega, ker je bil protestant, proti njemu tudi niso bili vsi duhovniki, kot nam kaže zapis časopisa *Zgodnja Danica* z dne 3. 1. 1873 (št. 1, str. 5–6) ob izvolitvi Lavriča za predsednika društva Soča:

Zmed slovenskih katoličanov, bivajočih na Goriškem, je pa brez vsake dvombe toliko sposobnih mož, da ni nikakršna sila, da bo nekatoličan zastopal katoliške družnike. Da je gospod dr. Lavrič veliko storil za narodnost na Goriškem, to priznava vsak pošteno misleč rodoljub; da pa nima tistega neomejenega zaupanja pri svoji delavnosti za narodno izobraževanje, ktere je neogibno potrebno, da se namen doseže, more tudi vsakdo priznati, kriv pa je temu le njegov prestop k drugoverstvu. (Po Marušič 2016, 84)

Obenem pa je *Danica* pokarala tiste duhovnike, ki sodelujejo v društvu Soča, s sporočilom, naj Lavrič spozna svojo zmoto in se vrne v katoliško vero (Marušič 2016, 85).

Že če sodimo po Karlu Lavriču, odpora do Nemcev na Goriškem takrat ni bilo, saj je pri frankfurtskih volitvah agitiral, da bi Ilirija prišla v okvir nemške zveze. V članku, objavljenem v *Laibacher Zeitung* dne 27. aprila 1848 (št. 51, str. 323–24) pod naslovom *Das Königreich Illyrien und der deutsche Bund*, je menil, da bi bila prihodnost Trsta v nemški zvezi boljša, kot če bi bil vključen v neko obliko jugoslovanske zveze, za katero bi bilo veliko dobrih pristanišč drugje ob Jadranu. Prihodnost je le v tesni naslonitvi na Nemčijo, Trst pa bi bil lahko tudi pristanišče za nemško vojno mornarico, povzema Marušič in sklepa, da se je Lavrič morda prav v skrbi, da italijanski preporod na Primorskem ne bi dobil prevladujočega vpliva, v omenjenem članku zavzemal za nemško zvezo, saj bo »nam Slovanom/Slovincem zagotovila narodnostni razvoj po

zakoniti poti«. Lavrič je končal svojo objavo s pozdravom nemški skupnosti držav, »ker le ta edina zagotavlja našo narodnost« (Marušič 2016, 19–20). V svojem nadaljnjem delu je deloval ravno v tem smislu, dvigniti Slovence z izobraževanjem, kulturno, politično in gospodarsko, da si zagotovijo obstoj, četudi v »nemški zvezi«.

Lavrič se je prostovoljno poslovil od tega sveta 3. marca 1876. Pogreb je bil v nedeljo, 5. marca, do pogreba pa je ležal v protestantski cerkvi. Pogrebne slovesnosti je vodil goriški pastor Ernest Schroll, ki je imel med obredom enourni govor. Pospremlilo ga je 4.000 ljudi, med njimi tudi Italijani in Nemci, predstavniki slovenskih društev, deželni glavar Franc Coronini, urednik *Slovenskega naroda* Josip Jurčič, urednik *Soče* Viktor Dolenc, ki je tudi govoril ob odprtem grobu. Na pogrebu je bil tudi predsednik katoliškega društva »Gorica«, kar naj bi mu nekateri duhovniki zamerili. Karel Lavrič je užival velik ugled, čeprav so katoliški časniki kot negativnega ocenjevali njegov prestop v protestantizem in poudarjali njegov samomor. *Slovenec* je 18. marca (št. 33) priobčil:

Njegova [Lavričeva] poštenost, njegovo veliko srce je bila prislovica med nami. Kjer je bil on, tam je bil narod vzbujen. Kot odvetnik ni poznal nobenega šarlatanizma, dostikrat je rajši stradal, nosil zakrpane čevlje, in raztrgane hlače, nego da bi bil ubozega kmeta, ki je pri njem varnost svojih pravic iskal, za nos vodil. To je istina. Katoliška duhovščina se njegovega pokopa ni vdeležila. Niti privatno ne. To cerkvene postave prepovedujejo. (Po Marušič 2016, 146)

O pogrebu je 10. marca poročala tudi *Zgodnja Danica* (št. 10, str. 80):

Pokop je bil v nedeljo popoldne iz tukajšnje luteranske cerkve, ker Lavrič je bil odpadnik, prestopil je pred nekaterimi leti k protestantom. Veljal je kot vodja liberalcev. *Slovenec* je poročal, da ni bilo na pogrebu nobenega duhovnika, niti privatno. (Po Marušič 2016, 146)

V liberalnih časnikih protestantizem ni igral vloge, poudarjali so njegove zasluge za slovenski narod. Tako npr. *Slovenski narod* z dne 9. marca 1876 (št. 56):

Tragična smrt doktorja Lavriča je vse ljubljanske narodne kroge silno pretresla, kajti ta vrli mož je imel pri nas kakor tudi drugod po vsej slovenski zemlji mnogo čestiteljev in celo njegovi politični nasprotniki mu niso mogli odreknati spoštovanja. [...] odlikoval se je kakor svitlo solnce izmeje drugih slovenskih politikov po svojem blagem srci, po svojem kakor zlato čistem značaju, po svojem navdušenju za vse dobro, blage in lepe ideje, po svojem nesebičnem rodoljublju, po svoji ljubezni do slovenske mladine, po svojem vedno doslednem in odločnem političnem delovanju in – kar ga loči od vseh drugih slovenskih politikov – po svojem neumornem trudu, da bi probudil in podučil priprost narod, našega kmeta ter da bi se mu odprle oči ter da bi spregledal ter spoznal svoje pravice in dolžnosti, svojo korist in svojo srečo. (Po Marušič 2016, 151)

### Zgodovinski pogled goriških protestantov

Zgodovini so goriški protestanti dajali velik poudarek. Prevladovala je ideja o veliki razširjenosti protestantizma na Goriškem v 16. stoletju, veliko večji, kot je bila v resnici, poudarjali so nasilen pregon protestantov. Pozitivno je prikazano plemstvo, ki je reformacijo podpiralo, negativno seveda katoliška cerkev in deželni knez, včasih ostreje poudarjeno, drugič spet bolj blago, za krivce za dokončno iztrebljenje protestantizma pa so bili označeni jezuiti. Zgodovinsko predstavljanje je bilo tudi pri njih strogo konfesionalno, brez preučevanja in upoštevanja širših zgodovinskih razmer. Tako so na primer popolnoma pozabili na pravni princip, ki je bil sprejet z augsburškim verskim mirom leta 1855 »Cuius regio eius religio« ter »ius emigrandi«, ki so ga v celoti uveljavili tako protestantski kot katoliški vladarji na svojih teritorijih države Svetega rimskega cesarstva. Prav tako so pozabili, da je bil tolerančni patent cesarja Joževa II. sprejet bistveno prej kot v nemških protestantskih državah, kjer se je to zgodilo pod vplivom Napoleona v začetku 19. stoletja. Pozitivno pa je dejstvo, da so odpirali pogled v prelomno obdobje, ko je versko vprašanje igralo izredno pomembno vlogo, tako kot jo je nena zadnje tudi v njihovem času. Prav tako je pomembno, da so ob svojih

razpravah objavili tudi številne dokumente, ki olajšujejo nadaljnje preučevanje. Zgled za to je obsežen dokumentiran prikaz, ki ga je pripravil župnik goriške evangeličanske cerkve Wilhelm Schmidt. Na nas pa je, kako sprejemamo njihove ocene, ki so skladne s takratnimi protestantskimi pogledi na reformacijo.

Wilhelm Andreas Schmidt (rojen 11. oktobra 1865 kot ogrski državljani na Dunaju, umrl 14. avgusta 1913 v Gorici) je bil od leta 1891 pa do smrti župnik evangeličanske občine v Gorici, od leta 1906 je vodil tudi seniorat v Trstu. Leta 1908 je v osrednji reviji za zgodovino protestantizma na Avstro-Ogrskem *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich (JggPÖ)* objavil obširno razpravo o proti-reformaciji na Goriškem in v Gradiški (Schmidt 1908).

Zgodovina protestantizma na Goriškem, ki je v naslednjih desetletjih vplivala na protestantski pogled v preteklost, pa je bila podana že v knjigi o gradnji in posvetitvi protestantske cerkve v Gorici (*Die Erbauung [...]*) iz leta 1865. V zgodovinski predstavitvi je poudarjeno, da je na Goriškem vera, ki se je začela v Nemčiji, preko sosednjih dežel Koroške in Kranjske, ki sta se zgodaj pridružili reformacijskemu gibanju 16. stoletja in katerih prebivalci so prizadevno (*mit Eifer*) brali Biblijo ter reformacijske spise, našla izpovedovalce v Tolminu, Kanalu, Čedadu, Vidmu, Vipavi, Gorici ter drugih krajih. Sicer pa se je predvsem plemstvo priključilo reformaciji in podpiralo pridiganje božje besede. Nekateri plemiči so tako kot v drugih pokrajinah tajno vzdrževali protestantske učitelje. Med njimi najdemo tudi slavnega Primoža Trubarja. Njegovo posvetitev v duhovnika je postavil že v leto 1527, torej bil bi bil posvečen že z devetnajstimi leti; zaradi javnega zavzemanja za reformacijo je moral bežati v Nemčijo (*nach Deutschland*) (*Die Erbauung* 1865, 6). Na povezanost z Goriško kaže oznaka »Expredicante di Rubbia«. V času nadvojvode Karla, piše, so ostale v veri stanovitne tri plemiške družine in so zapustile domovino (*Vaterland*) (*Die Erbauung* 1865, 6). Z vso ostrino pa je nastopil proti protestantom nadvojvoda Ferdinand, ki je 13. septembra 1598 izdal ukaz o izgonu vseh predikantov iz njegovih dežel. Ta ukaz je veljal tudi za Gorško in je bil obnovljen 12. novembra 1599. (*Die Erbauung* 1865, 7) Končno so leta 1615 v Gorico prišli jezuiti, ki so s protestantiz-

mom tako temeljito počistili, da o mladih evangeljskih skupnostih ni ostalo sledu in je evangeljska pridiga za dve stoletji utihnila. Posebno pri slovenskem ljudstvu (*Volksstamm*), ki se je z velikim navdušenjem lotilo reformacijskega dela, se je popolnoma izgubil spomin na tudi za njegov jezik in literaturo pospešujoče versko gibanje.

## Zaključek

Protestantska vera augsburške in helvetske smeri je na Goriškem živela v tridesetih letih 19. stoletja. Njen začetnik je Johann Christoph Ritter von Záhony, ki je prišel iz Franfurta na Majni kot trgovec v Trst, kupil sladkorno tovarno v Gorici leta 1819, industrijsko dejavnost pa sta zelo širila njegova sinova. Organiziral je protestantska bogoslužja, njegova sinova pa sta organizirala in dosegla organizacijsko samostojnost cerkvene občine. Prav tako sta prevzela glavno odgovornost za gradnjo cerkve in župnišča. Družina Ritter je bila tudi pomemben financer gradnje cerkve kakor tudi vzdrževanja cerkvene občine.

Člani cerkve so bili večinoma Nemci, vodilni uslužbenci v Ritterjevih tovarnah, nato pa še vojaki, število vernikov se je povečalo tudi z gradnjo Bohinjske železnice.

Verska skupnost je bila nemška tako po jeziku, po članih in tudi pridigarji in župniki ter učitelji so bili Nemci, bodisi iz nemških dežel ali Nemci iz območja Monarhije. Nemško podporno društvo Gustav-Adolf-Stiftung je bilo pomemben financer tako same verske skupnosti kakor tudi gradnje cerkve in šole.

Kljub tej nemškosti protestanov na Goriškem ni bilo odprtih konfliktov s slovensko stranjo, saj se tukaj niso čutili na nacionalnem braniku nemštva kot na primer protestantje na Štajerskem.

Goriška protestantska skupnost je doživela hud udarec s prvo svetovno vojno, saj ji po prvi svetovni vojni in italijanski priključitvi Goriške ni bilo več mogoče organizirati stare skupnosti. Cerkev je prešla v posest metodistov, kot je še danes.

S strani Slovencev večjih prestopov v protestantizem ni bilo. Najpomembnejši slovenski protestant na Goriškem je bil Karel Lavrič, ena od osrednjih osebnosti slovenskega političnega in kulturnega življenja na Goriškem.

## **VIRI IN LITERATURA**

### **VIRI**

*Die Erbauung und Einweihung der evangelischen Kirche zu Görz mit einem geschichtlichen Rückblick auf die Entstehung der Gemeinde.* 1865. Görz: Selbstverlag des Presbyteriums.

### **Letna poročila Cerkvene občine Gorica**

*Jahresbericht der evangelischen Kirchengemeinde Goerz.* 1865. Goerz: Selbstverlag des Presbyteriums.

*Vierunddreissigster Jahresbericht der evangelischen Kirchengemeinde A. u. H. C. Görz im österreichischen Küstenlande für das Jahr 1897.* 1898. Görz: Verlag des Presbyteriums.

*Fünfunddreissigster Jahresbericht der evangelischen Kirchengemeinde A. u. H. C. Görz im österreichischen Küstenlande für das Jahr 1898.* 1899. Görz: Verlag des Presbyteriums.

*Sechsenddreissigster Jahresbericht der evangelischen Kirchengemeinde A. u. H. C. Görz im österreichischen Küstenlande für das Jahr 1899.* 1900. Görz: Verlag des Presbyteriums.

*Siebenunddreissigster Jahresbericht der evangelischen Kirchengemeinde A. u. H. C. Görz im österreichischen Küstenlande für das Jahr 1900.* 1901. Görz: Verlag des Presbyteriums.

*Neununddreissigster Jahresbericht der evangelischen Kirchengemeinde A. u. H. C. Görz im österreichischen Küstenlande für das Jahr 1902.* 1903. Görz: Verlag des Presbyteriums.

*Einundvierzigster Jahresbericht der evangelischen Kirchengemeinde A. u. H. C. Görz im österreichischen Küstenlande für das Jahr 1904.* 1905. Görz: Verlag des Presbyteriums.

*Vierundvierzigster Jahresbericht der evangelischen Pfarrgemeinde A. u. H. C. Görz im österreichischen Küstenlande für das Jahr 1907 dem Jahre ihres 50-jährigen Bestandes.* 1908. Görz: Verlag des Presbyteriums.

*Sechsendvierzigster Jahresbericht der evangelischen Pfarrgemeinde A. u. H. C. Görz im österreichischen Küstenlande für das Jahr 1909.* 1910. Görz: Verlag des Presbyteriums.

## LITERATURA

Lehmann, Hartmut. 2012. *Luthergedächtnis 1817 bis 2017*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

Marušič, Branko. 2016. *Doktor Karel Lavrič (1818–1876) in njegova doba*. Ljubljana: Založba ZRC.

Patzelt, Herbert. 1999. *Evangelisches Leben am Golf von Triest: Geschichte der evangelischen Gemeinde in Triest mit Abbazia, Görz, Fiume und Pola*. München: Evangelischer Presseverband für Bayern.

Schmidt, Wilhelm Andreas. 1908. »Die Gegenreformation in Görz-Gradisca: Mit Benützung archivalischer Quellen.« *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 29: 86–133.

Schwarz, Karl W. 2017. *Der österreichische Protestantismus im Spiegel seiner Rechtsgeschichte*. (Zbirka *Jus ecclesiasticum: Beiträge zum evangelischen Kirchenrecht* 117.) Tübingen: Mohr Siebeck.

Sohn-Kronthaler, Michaela. 2006. »Elvine Gräfin de La Tour (1841–1916).« *V Frauen gestalten Diakonie 2: Vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, ur. Adelheid M. von Hauff, 351–67. Stuttgart: W. Kohlhamer GmbH.

[https://doi.org/10.26493/2590-9754.14\(28\)11-42](https://doi.org/10.26493/2590-9754.14(28)11-42)